

گشدهی با ارزش

نگاهی به تعلیم و تربیت اسلامی

عبدالرحیم اصلی

اصطلاح تعلیم و تربیت از واژه‌های بنیادین در جوامع انسانی است و همه‌ی انسان‌ها به دیده‌ی مقدس بودن به این دو واژه نگاه می‌کنند. در جهان‌بینی الهی نیز تعلیم و تربیت جایگاه ویژه‌ای دارد، تا جایی که هدف از ارسال پیامبران و بعثت انبیای الهی تعلیم و تربیت ذکر شده است: «هو الذی بعث فی الامیین رسولا منهم یتلوا علیهم آیاته و یرزقهم و یرزقهم العلم و یرزقهم الحکمه (سوره‌ی جمعه، ۲). خداوند در این آیه هدف از ارسال پیامبر را تزکیه و تعلیم و تربیت معرفی کرده است. حضرت علی (علیه‌السلام) هدف از بعثت انبیای الهی را تربیت انسان و به فعلیت رساندن تمامی گنجینه‌ها و استعدادهای نهفته در انسان می‌داند (نهج‌البلاغه، خطبه‌ی اول). در دین اسلام پیام آسمانی با عبارت بخوان و قلم آغاز می‌شود (در سوره‌ی علق، آیه‌های ۳ تا ۵) و در سوره‌ی قلم، خداوند به قلم و آنچه می‌نویسد سوگند یاد می‌کند (آیه‌ی ۱). با توجه به تأکیدات قرآن به تعلیم و تربیت، مسئولیت بزرگی بر عهده‌ی انسان نهاده شده است. شاید در اینجا سخن فیلسوف آلمانی، امانوئل کانت، اهمیت خود را نشان می‌دهد که می‌گوید: «برخلاف آنچه مردم تصور می‌کنند، تعلیم و تربیت بزرگ‌ترین و دشوارترین مسائل مبتلابه انسان است. او در بین ابداعات بشر دو مورد را از بقیه مشکل‌تر می‌داند: هنر مملکت‌داری یعنی حکومت کردن، و هنر تعلیم و تربیت».

کلیدواژه‌ها: تعلیم و تربیت، تعلیم و تربیت اسلامی

ارزش علم در آموزه‌های دینی

در قرآن و سنت کمتر کلمه‌ای همانند علم با مشتقاتش تکرار شده است. در اهمیت و ارزش علم در اسلام همین بس که خداوند در قرآن، به قلم و آنچه می‌نویسد سوگند می‌خورد و رسول خدا فراگیری علم و دانش را به‌عنوان فریضه و واجب معرفی می‌کند. قال رسول‌الله (ص): «طلب العلم فریضه علی کل مسلم»: فراگیری علم و دانش بر هر مسلمانی واجب است. (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱: ۳۱)

ارزش انسان به علم و آگاهی اوست. به همین دلیل خداوند در قرآن می‌فرماید: «انما یرزق الله من عباده العلماء» (فاطر ۲۸): از بندگان خدا تنها دانشمندان از خدا خشنود دارند و می‌ترسند. و در سوره‌ی آل عمران خداوند در گواه گرفتن بر یگانگی ذاتش، از نام دانشمندان در کنار نام خود و فرشتگان یاد می‌کند: «شهد الله انه لا اله الا هو و الملائکه و اولوا العلم» (آل عمران، ۱۸) و در قاعده‌ای کلی، خداوند به نحو استفهام می‌فرماید: «هل یرزق الذین یعلمون و الذین لا یعلمون» (زمر، ۹): آیا فرد عالم و او که نادان است، یکی هستند.

در روایات به‌طور فراوان در فضیلت و بزرگداشت علم و عالم صحبت شده است. ارزش و اعتبار علم و علما و متعلمان در روایات به‌اندازه‌ی فراوان و چشمگیر است که اگر همه ذکر شوند، چندین جلد کتاب می‌شود. کتاب‌های حدیث در باب عقل و جهل، و کتاب علم این احادیث را در خود جای داده‌اند. به چند مورد از روایات در سنت و احادیث نویی با توضیحات مختصر اشاره می‌شود.

مسئله‌ی تاریخی

در اینجا برای آگاهی و پژوهش بیشتر و انتقال آن به فرزندان ایران که دوران شکوفایی خود را طی می‌کنند، سؤالی را یادآوری می‌کنیم و آن این است که اگر علم و دانش در اسلام این همه ارزش دارد، چرا جوامع اسلامی این مقدار از قافله‌ی علم و پیشرفت صنعتی عقب ماندند؟

باید توجه داشته باشیم، عقب‌ماندگی مسلمانان از قافله‌ی تمدن و پیشرفت‌های صنعتی از اسلام ناشی نمی‌شود، بلکه این‌ها به عملکرد خود مسلمانان برمی‌گردد که با جمود به ظواهر دین و سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌های غلط حاکمان، مسلمانان را از تمدن و علم تجربی عقب نگه داشتند. وقتی به آیات قرآن می‌نگریم، متوجه می‌شویم قرآن به توجه به طبیعت، آسمان و زمین و موجوداتی که در طبیعت هستند، بیشترین دعوت را کرده و از مسلمانان می‌خواهد در طبیعت و موجودات به تفکر بپردازند. عبارت‌های «اولم ینظروا» یا «اولم یتفکروا» و «اولم یتدبروا» در قرآن کریم فراوان وجود دارند، اما برخی با کوتاه‌فکری‌های خود، از مطالعه‌ی طبیعت و سیر در آفاق و گردشگری بازماندند که الان نتیجه‌اش را می‌بینیم.^۱

مشرك باشد. با توجه به این روایات، یادگیری علم و دانش هیچ محدودیت زمانی و مکانی و طبقه‌ای ندارد.

در جهان‌بینی الهی عبادت جایگاه ویژه‌ای دارد، اما ارزش عبادت نیز به علم و آگاهی است. در احادیث، خواب عالم را با ارزش‌تر از عبادت جاهل دانسته‌اند و دو رکعت نماز عالم بهتر از هفتاد رکعت نماز جاهل است، چون دانشمند با علم خود

باعث هدایت و نجات انسان‌ها می‌شود، اما عابد فقط به فکر خودش است. رسول خدا می‌فرماید: «نوم مع علم خیر من صلوه علی جهل» (شهید ثانی، ۱۴۰۹: ۱۰۴).

خوابیدن با علم بهتر و سودمندتر از نمازی است که در عین جهل و نادانی برگزار می‌شود. در روایتی دیگر می‌فرماید: از دیدگاه شیطان‌ها و اهریمن‌صفتان، وجود یک دین‌شناس و فرد واجد بینش و بصیرت، طاقت‌فرساتر و تحمل‌ناپذیرتر از وجود هفتاد عابد است. سعدی شیرین‌سخن با الهام از این روایت در گلستان می‌گوید:

صاحب‌دلی به مدرسه آمد ز خانقاه
بشکست عهد صحبت اهل طریق را
گفتم میان عالم و عابد چه فرق بود
تا اختیار کردی از آن این طریق را
گفت آن گلیم خویش برون می‌بردز موج
وین جهد می‌کند که بگیرد غریق را

۱. رسول خدا می‌فرماید: «طلب العلم فریضه علی کل مسلم» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱: ۳۱). جست‌وجو و طلب علم بر هر مسلمانی واجب است. در این روایت هیچ استثنایی وجود ندارد و طلب علم به‌عنوان فریضه‌ای عمومی به‌عهده‌ی مسلمانان است و به هیچ طبقه و صنفی اختصاص ندارد. مسلمان، زن یا مرد، حاکم یا رعیت، غنی یا فقیر فرقی نمی‌کند. بر هر مسلمانی واجب است دانش را فرا بگیرد. دانش به طبقه و گروه خاصی محدود نیست.

۲. در حدیث دیگر رسول خدا (ص) فرمود: «اطلبوا العلم من المهد الی اللحد» (پاینده، بی تا: ۲۱۸). یعنی از گهواره تا گور در جست‌وجو و طلب علم باشید. در واقع یادگیری زمان و فصل مشخصی ندارد. در هر زمانی باید از این فرصت استفاده کرد و یادگیری محدود به هیچ زمانی نیست.

۳. رسول خدا فرمود: «اطلبوا العلم ولو بالصین» (همان، ص ۲۱۷). علم را جست‌وجو و تحصیل کنید، حتی در چین. چین در آن زمان دورترین نقاط جهان محسوب می‌شد. یعنی تحصیل علم محدودیت مکانی ندارد و محدود به دور یا نزدیک بودن نیست. طلب علم بر مسلمانان واجب است. پس یادگیری علم و دانش، به‌عنوان یک فریضه و وظیفه، با هیچ محدودیت مکانی مواجه نیست.

۴. رسول خدا (ص) می‌فرمود: «الحکمه ضاله المؤمن یاخذها اینما وجدها» (مجلسی، ۱۴۰۶، ج ۱۳: ۲۱). حکمت گمشده‌ی مؤمن است. هر کجا آن را بیابد می‌گیرد. در روایتی از امیرالمؤمنین (ع) نیز داریم: حکمت گمشده مؤمن است. پس او را بجویید و بیابید؛ هر چند در نزد یک نفر

پی‌نوشت

۱. برای مطالعه به کتاب «نخستین رویارویی اندیشه‌گران ایران با دو رویه‌ی تمدن بورژوازی غرب» نوشته‌ی عبدالهادی حائری انتشارات امیرکبیر سال ۱۳۸۵مراجع کنید.